

ВИКТОР АЛИМАСОВ

ФАЛСАФА

ЁХУД

ФИКРЛАШ ЧАНҚОҒИ

ТОШКЕНТ - 2007

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
И. М. МЎМИНОВ НОМИДАГИ
ФАЛСАФА ВА ҲУҚУҚ ИНСТИТУТИ

РЕСПУБЛИКА ЮРИСТЛАР МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ МАРКАЗИ

ВИКТОР АЛИМАСОВ

**ФАЛСАФА
ЁХУД
ФИКРЛАШ ЧАНҚОҒИ**

(Мақолалар. Эсселар. Битиклар)

„ФАЛСАФА ВА ҲУҚУҚ “ НАШРИЁТИ

Тошкент—2007

Масъул муҳаррир —

фалсафа фанлари доктори, профессор
ТИЛАБ МАҲМУДОВ

Тақризчилар:

фалсафа фанлари доктори, профессор
НОРМУРОД МАМАТОВ

фалсафа фанлари доктори, профессор
САИДМУРОД МАМАШОКИРОВ

юримдик фанлари номзоди, доцент
МИРШОҲИД МИРҲАМИДОВ

ВИКТОР АЛИМАСОВ,

ФАЛСАФА ЁХУД ФИКРЛАШ ЧАНҚОҒИ/В. Алимасов;
Ўзбекистон республикаси ФА И. М. Мўминов номидаги
„Фалсафа ва ҳуқуқ“институти нашр., 2007. — 276 б.

Китобда фалсафа тарихида бетакрор из қолдирган, илмий-тафаккурий қарашлари билан турли баҳс-мунозаралар уйғотиб келатган донишварларнинг меросига мурожаат қилинади. Эрк, ҳурфикрлик, мангулик, буд ва башар, шахс ва жамият, адабиёт ва санъат ҳақида фикр юритилади.

Фалсафа — фикрлаш чанқоғидир. Қалби фикрлашга муштоқ ҳар бир ўқувчи ушбу китобдан ўзига зарур мавзу, йўлланма, саволларига жавоб топа олади. Энг муҳими у ўқувчини мустақил фикрлашга, фикр излашга ундайди.

Фалсафа ва ҳуқуқ институти илмий кенгашининг 2005 йил 28 декабрдаги 10-сонли йиғилиш қарорига мувофиқ нашрга тавсия этилди.

Муаллифнинг кириш сўзи

Буд ва башар сирга, ҳайратга тўла. Бир қарашда тўқ долчин рангда кўринган қоя ярим дақиқа ўтмай, қуёш, ҳаво таъсирида бошқа тасвирга айланиб нигоҳингизни ўйнатади. Мусаввирларнинг таъкидлашича, оқ ва қора бўёқлар қоришмасидан 20 зиёд анвои ранглар ҳосил бўлади, фақат уларни илғаш керак. Башар эса мўжизалар ичидаги мўжизадир. Н. А. Бердяев уни дунёдаги „руҳига кўра энг буюк сирдир“ деб атаган. Ҳақиқатан, энг аълам зот ҳам икки дақиқадан кейин руҳи уни қаерларга етаклаб кетишини, дилини қандай ўй, хаёл, фикр чулғаб олишини билмайди, башорат қила олмайди. Унинг ақли эса маҳдудотлар кетидан чопгани-чопган, чексиз изланишлар гирдобида ўзи билан ўзи баҳслашиб, курашиб, ўзидан-ўзи безиб, гоҳо ўзиб яшашга мажбур. Гўёки, башар беҳаловат изланишлар учун Ерга ташлангандек.

Квиетизм инсон ақлу идрокининг билиш қудратини рад этади. Ҳа, айрим олган шахс воқеа, ҳодисаларнинг ибтидоси қаердаю интиҳоси қаердалигини тополмаслиги мумкин. Лекин башарият ўз иқтидорига, ақлу идрокининг қудратига ишонади. Асрлар давомида тўплаган тажрибаларига таяниб изланишлари нима учун кераклигини ва келажакда нималар уни кутаётганини айтиб бера олади. Аслида тарихий-маданий ва гносеологик тажрибаларни ўрганиш, асраш ҳам шунинг учун зарурдир.

Башариятга хизмат қилган шахсларнинг ҳаётини, қолдирган меросини, ғояларини ўрганиб башариятга дахлдор мавжудот эканингни туясан. Кишига яшашни ён-атроф ўргатиши зарур эди, минг ваҳки, ён-атроф уни ўз кетидан эргатишга ўргатади. Ижтимоий борлиқ ўжар зотларни ёқтирмайди, унга итоаткор кимсалар, беирода, бемаслак мутелар керак. Қалби, руҳи эркин яшашни талаб этаётганини туйган, ҳар қандай ташқи таъйиқларга ўзининг иродасини қарши қўя оладиган, хуллас, „одамдан ўзган“ (Фр. Нисше) зотларгина ижтимоий борлиқнинг бешавқат, маккорона, ғайриинсоний қонунларига қарши чиқади, чунки улар учун борлиқдан ҳам, ўзидан ҳам ўзиб яшаш завқлидир. Мени ҳар

доим шундай кишиларнинг ҳаёти, асарлари, ғоялари — ҳаёт фалсафаси қизиқтирган. Шунинг учун китобимга ижтимоий-сиёсий, фалсафий-ахлоқий таълимотлар яратган, асрлар, ҳатто минг йиллар ўтган бўлса-да, қарашлари беором қалбларни ўзига жалб қилиб келаётган донишварларни, ижодкорларни қаҳрамон қилиб олдим. Шубҳасиз, нафақат яшаган даврлари ва юртлари билан, худди шунингдек, қарашлари, ҳаёт тарзи, интилишлари, ғоялари билан ҳам улар бир-биридан фарқ қилади. Қаҳрамонларимдаги бир фазилат ибратлидир — у омадсизлик, ҳатто ёвузлик тинмай таъқиб этганида ҳам ҳаётдан маъно, мағз, ҳикмат излаб яшашга чанқоқликдир. Аслида башарга ақл ўзидан ўзиб, башариятга талпиниб, башариятни ардоқлаб, башарият билан экзистенциал яхлит бўлиш ниятида фикр излаш учун берилган. Ушбу фикр излаш чанқоғини ҳар ким ўз иқтидори ва руҳи қудратига мувофиқ қондиради. Қолгани, азиз ўқувчим, сизнинг ҳукмингизга ҳавола.

Муаллиф Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси қошидаги Фундамендал тадқиқотларни қўллаб-қувватлаш жамғармасига ўз миннатдорчилиги билдиради. Жамғарма 2004—2007 йилларда унинг илмий изланишларини моддий қўллаб-қувватлади.

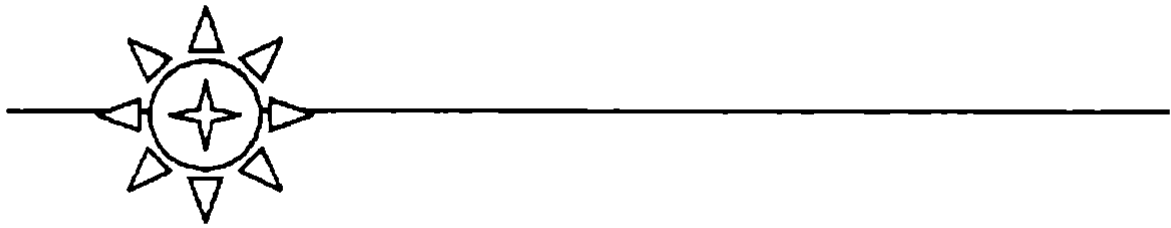
И.М. Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институтидаги илмий муҳит изланишларимга, қизиқишларимга йўналиш берган. Тор ва кенг давраларда олиб борган суҳбатларим, баҳсларим жараёнларида туғилган айрим фикрлар китобда ҳам ўз ўрнини топган.

Талабчанлигимни табиий ҳол сифатида қабул қилиб, қўлёзмани компьютерда тайёрлаб берган Фалсафа ва ҳуқуқ институтининг, ҳозирда Президент ҳузуридаги Давлат ва жамият қурилиши Академиясининг илмий ходими Шоҳида Содиқовага ўз миннатдорчилигимни билдираман. Унинг беғараз ёрдамларини унутолмайман.

Фикр излаш чоғида руҳим ўжар бир куч, демон ихтиёрида бўлади. Бу куч оиламга, айниқса завжамга кўп изтироблар келтирган. Шунинг учун изланишларимга гувоҳ бўлиб, уларни сабр, тоқат ва меҳр билан қўллаб-қувватлаган умр йўлдошим Гулчеҳра Жўравой қизига миннатдорчилик билан таъзим қиламан.

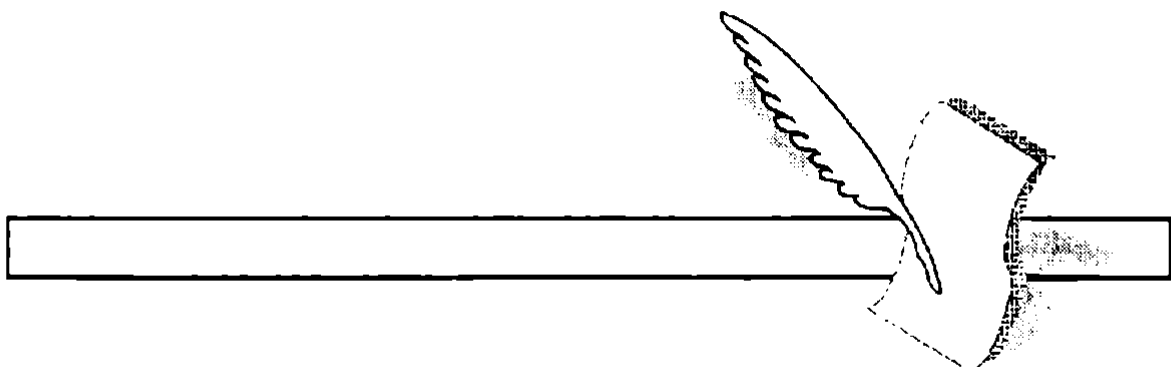
Муаллиф

2006 йил 18 февраль.

ФАЛСАФА ВА ФАЙЛАСУФЛАР

- **КАРЛ ПОППЕР**
- **ФРИДРИХ НИСШЕ**
- **ЭПИКУР**
- **СЕНЕКА**
- **ЖАН ПОЛЬ САРТР**
- **ЭРИХ ФРОММ**
- **АЛЬБЕР КАМЮ**
- **ГЕНРИ ТОРО**

КАРЛ ПОППЕР ВА УНИНГ „ОЧИҚ ЖАМИЯТ“ ҒОЯСИ. КАРЛ ПОППЕР ПЛАТОНГА ҚАРШИ

(Биринчи мақола)

Сохта пайғамбарлардан сақланинг!

Карл Поппер

Инглиз файласуфи ва социологи Карл Раймунд Поппер (1902—1994) илмий-танқидий рационализм мактабининг вакили ҳисобланади. У „Илмий тадқиқот логикаси“, „Историцизм қашшоқлиги“, „Фараз ва раддия“, „Объектив билим“, „Тажрижий ёндашув“, „Таржимаи ҳол (Чеки йўқ изланишлар)“, „Мунаққидларимга жавоб“, „Реализм ва фаннинг мақсади“ каби фалсафа ва фан методологиясига оид асарларини чоп эттирган. К. Поппернинг номини машҳур қилган ва XX аср ўрталаридан бери турли мубоҳасалар уйғотиб келаётган унинг „Очиқ жамият ва унинг душманлари“ асаридир.

Ғарб ижтимоий фикри мустақил изланишларга мойиллиги ва ўчилиги билан тафаккур аҳлини ўзига жалб этиб келади. Унга эркин мубоҳаса, шахс ҳуқуқини, ҳурфикрликни қўллаб-қувватлаш, ўзини-ўзи танқид ва инкор этиб ривожланиш хосдир.

К. Поппер ҳозиргача улуғлаб келинаётган Платон, Гегель ва Марксларнинг сохта пайғамбарлар, эрк ва демократиянинг душманлари эканини асослашга интилади. Ушбу „буюк донишварлар“ тафаккурнинг ривожланишига улкан ҳисса қўшганлар, шубҳасиз, бироқ улар инсоният бошига оғир кулфатлар солган миллатчилик, милитаризм ва тоталитаризмнинг ҳам назарий асосчиларидир.

Буюк шахслар сифатида улар оддий ақл эгаларини ўзига итоат эттириш, чалғитиш, ўз назарияларини ҳаётга татбиқ этиш учун уларнинг омийлигидан фойдаланиш усулларини яхши билганлар. Мустақил фикрлаш ва изланишлардан узоқ бўлган, баъзан катта иқтидорли кишилар ҳам „буюк донишварлар“га чўқиниб келганлар, уларнинг ғайриҳаётий башоратларини илоҳий каромат деб билганлар ва суратларига то-

пинганлар. „Шунинг учун, -деб ёзади К. Поппер, — бизнинг цивилизациямиз буюк шахсларга сиғинишдек номаъқул одатдан воз кечгандагина ўзини ҳалокатдан асраб қолади“.

Китобнинг биринчи жилди „Платон афсунлари“ деб аталади ва унда қадимги грек файласуфининг асарларидаги историцизм танқид қилинади. Историцизм, К. Поппер талқинига кўра, ижтимоий тарихий тараққиётни башорат қилишдир. Аслида „тарих ўз моҳиятига эга эмас“, „ягона инсоният тарихи ҳам йўқ“. Демак, тарихий тараққиётни башорат қилиш ҳам мумкин эмас.

Историцизм метафизик мушоҳадаларга, ақлу тафаккурий изланишларга ундаса хавfli эмас, балки ҳурфикрлик нуқтаи назаридан фойдалидир. Аммо у жамиятни ўзгартириш усулига, социал технологияга айлантирилса хавfliдир. Чунки историцизм тараққиёт моделига айлантирилган заҳоти тоталитар бошқаришга эҳтиёж пайдо бўлади. Тўғри, ҳозирги пайтда тоталитаризмнинг бирдан пайдо бўлиши қийин, лекин социал технологияга айлантирилган историцизм аввал бюрократияни, давлатга қарамликни авж олдиради, буюк шахслар (автократизм ва тоталитаризм шароитида бундай „буюк шахслар“ кимлар бўлишини пайқаш қийин эмас) га сиғинишни одатга айлантиради ва автократизмни мустаҳкамлайди. „Историцизм аслида „буюк донишварлар“ нинг ихтироси эмас, у барча даврларга ва деярли барча намоёндаларга хосдир. Историцизм Платон, Аристотель, Гегель ва Маркс таълимотларида ёрқин намоён бўлади; ушбу мутафаккирлар ижтимоий фикрга катта таъсир ўтказганлари учун К. Поппер уларнинг қарашларини танқид остига олади.

Историцизмнинг негизи деярли ўн миллион йиллар давом этган, ғайриҳаётий кучларга, сеҳргарликка топиниш авж олган ибтидоий даврга бориб тақалади. Ушбу даврда одамлар биргалашиб яшашга мажбур эдилар, жамоа тартиби, манфаатлари яккаю ягона муҳит, турмуш тарзи ва тирик қолиш шарти эдики, уларни бузиш ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган. Жамоа фикрига тўла итоат этиш ва эргашиш историцизмнинг илк кўринишлари бўлган, коллективизм ва трайбализмни келтириб чиқарган. Бошқа даврлардаги автократизм ва тоталитаризмнинг кўринишлари ҳам улардан таянч қидиради.

Платон историцизми тушкунликка қурилган. У Гесиоддан, инсоният аста-секин жисмоний ва маънавий ҳалокатга бормоқда, Гераклитдан ҳамма нарса ўзгаришда ва ҳаракатда, деган фикрларни қабул қилиб, уларни бирлаштиради. Натижада ҳар қандай ўзгариш, ҳаракат ҳалокатга, емирилишга олиб келади, табоҳлик барча ўзгаришларнинг якунидир деган фикр пайдо бўлади. Гесиоднинг фикри Платоннинг ўша даврдаги руҳий-маънавий оламига мос эди, Гераклитнинг назари эса уни ўйлашга, мушоҳадаларга ундайди. Мудом ўзгаришда, ҳаракатда бўлган нарсалар, айниқса, ижтимоий ҳаёт, киши дилида қоникмаслик, ҳадик, кўркүв уйғотади, ҳар қандай ижтиҳодларни нокерак, ҳаётнинг ўзини эса беъмани қилиб қўяди. Платон ҳаётнинг қўнимсизлигини муқимлаштиришга, ўзгаришларнинг чексизлигини чегаралашга, тўхтатишга интилади ва ўзгармас, етук, муаббад „форма“, „ғоя“, „андоза“ деган тушунчаларни ўйлаб топади. Барча ўзгарадиган нарсалар „форма“, „ғоя“, „андоза“ларнинг қисмларидир. Шу тариқа Платон барча ўзгаришларни ўзгармас, етук, муаббад тушунчаларга қарам қилиб қўяди, қисмларнинг ҳаракатини, ўзгаришини ана шу тушунчалар идора этади. Етук, ўзгармас, муаббад нарсаларнинг қисмларга бўлинишини тасаввур қилиш мушкул. Бу ўринда Платоннинг лағвона сўз ўйинлари, идеализми аён бўлади.

Платон (э.р. авв. 427—347 йиллар) ижтимоий-сиёсий ҳаётда чуқур инқирозлар юз берган, маънавий турмуш тарзи ўзгаришларга юз тутган, ҳокимият учун курашлар авж олган ўта мураккаб ва зиддиятларга тўла бир даврда яшади. Афинада қабилачилик анъаналари емирилиб тимократия (олижаноб жангчилар давлати) шаклланган, кўп ўтмай у ҳам таназзулга юз тутиб олигархия (бадавлат оилалар давлати) ўрнатилган. Ҳокимият учун курашда демократларнинг қўли баланд келади ва, қисқа муддатга бўлса-да, халқ ҳокимияти қарор топади. Йигирма саккиз йил Спарта билан давом этган уруш натижасида эса ўттиз мустабид ҳокимияти-тирания ўрнатилади. Ушбу алғов-далғовлар файласуф қарашларига таъсир этган, шу боис у давлатнинг, ҳокимиятнинг етук кўриниши „инсониятнинг олтин даври“ — ибтидоий жамоа тузуми даврида бўлган деган қарорга келади. Олигархия, тирания, шу жумладан, демократия ҳам, ана шу „етук давлат“нинг бузилган, емирилган, табоҳ кўринишларидир. Платоннинг ушбу назарларидан келиб чиқиб, К. Поппер қадим-

ги грек файласуфининг сиёсий фалсафаси етукдан емирилишга, табоҳга боришга қурилган, деб ҳисоблайди. Платоннинг „Олтин давр“даги етук давлатга қайтиш, тўғрироғи, ана шу ибтидоий даврдаги яшаш тарзини тиклаш ғоясини эса у „историцизм“ деб атайди. Демак, Платоннинг қарашига кўра, ижтимоий-сиёсий ҳаёт емирилиш, инқироз томон бормоқда, уни ҳалокатдан қутқариш йўли ибтидоий даврга қайтишдадир. Шу тариқа у кишилик жамияти олдинга, ибтидоий даврдан цивилизацияга, ижтимоий-тарихий жараёнларни онгли бошқариш, рационал ташкил этиш томон бо-раётганини рад этади. Мана Платон таълимотидаги сохта пайгамбарона каззоблик ва гумроҳлик.

Платоннинг „Давлат“ асарида баён этилишича, инсоният ҳаёти, ижтимоий-тарихий жараёнлар фаслларга ўхшайди, бири иккинчиси билан алмашиб туради. Ҳар бир ижтимоий-тарихий жараён ёки фасл 36 минг йилдан иборат. Кишилик жамияти олтин аср ва Кронос асрини босиб ўтиб, энди Зевс асрида яшамоқда. Зевс асрида кишилар ташлаб қўйилади, ерда ноҳақлик, ёвузлик, қирғинлар, табоҳлик авж олади. Инсониятни бутунлай ҳалокатдан фақат Худо қутқариб қолади. Кўриниб турибдики, Платон „Олтин аср“, „Кронос асри“ деганида ижтимоий ҳаёт муқим, турғун, ўзгармас ҳолда бўлган ибтидоий даврни, Зевс асри деганида ижтимоий ҳаёт ўзгаришларга юз тутган, инсоният цивилизацияга қадам қўйган даврни назарда тутди. Ибтидоий даврда у етукликни, ўзгаришлар бошланган цивилизацияда эса емирилишни, табоҳликни кўради.

Платон кишиликнинг табоҳликка юз тутишини жамиятнинг ахлоқий-маънавий бузилиши билан изоҳлайди. Ахлоқий-маънавий бузилиш давлатнинг, сиёсий тузумнинг инқирозига сабаб бўлади. (Айнан ушбу фикри учун Платонни кишиликни ҳалокатдан қутқариш йўлини кўрсатиб берган донишвар-гуманист деб билишади). Аммо инқирозларни тўхтатиш йўли бору „олтин давр“га қайтишдир. „Олтин давр“ қусурлардан, иллатлардан холи, унда емирилиш, ўзгариш йўқ, турғунлик ва муқимлик ҳукмрон. Бу Платоннинг идеал жамият моделидир.

Платон асарларидаги историцизм инсоният ҳаёти, ижтимоий-тарихий жараёнлар, юқорида кўрсатилган тартибда, босқичларда кечади деб қарашдадир. Кишилар ўз ижтиҳодлари, рационал билими, онги билан уларни ўзгартиришга

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/uz/asar/141> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/141> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/141>